

Міністерство освіти і науки України

**Державний заклад
«Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

ОЛІЯР МАРІЯ ПЕТРІВНА

УДК 371.13:316.454.5:372.4

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНО-СТРАТЕГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)
13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Міністерство освіти і науки України

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України
Богущ Алла Михайлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Горошкіна Олена Миколаївна,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри української мови;

доктор педагогічних наук, професор
Марусинець Мар'яна Михайлівна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
професор кафедри психології і педагогіки;

доктор педагогічних наук, професор
Мамчур Лідія Іванівна,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
професор кафедри практичного мовознавства.

Захист дисертації відбудеться «14» квітня 2016 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.01 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65029, м. Одеса, вул. Ніщинського, 1.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопорто-франківська, 36.

Автореферат розіслано «11» березня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. А. Княжева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі розвитку вітчизняної психолого-педагогічної науки визначальним є входження України у світовий освітній простір, що зумовлює переосмислення методологічних засад наукового пізнання педагогічної дійсності, освітніх систем і моделей навчання. Розбудова нового інформаційного суспільства, реалізація компетентнісної парадигми як стратегії підвищення якості національної освіти актуалізують зміни в цілях, напрямках, змісті підготовки майбутніх висококваліфікованих, мобільних, конкурентоспроможних фахівців. Однією з провідних тенденцій, яка зумовлює реформування системи професійної освіти, є поглиблення й ускладнення зв'язків у сучасному глобалізованому світі, що актуалізує проблему міжособистісної комунікації, реалізації комунікативного підходу у фаховій підготовці як одну з першорядних.

Докорінні зміни філософії сучасної професійної освіти спричинили активізацію досліджень у галузі формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів, зокрема такого її складника, як комунікативно-стратегічна компетентність. Це пов'язано з новими завданнями початкової школи: підготувати учнів до життя в сучасному динамічному полікультурному просторі, виховати в них здатність до постійного самонавчання і саморозвитку, що неможливе без належного володіння комунікативними вміннями.

Нормативне підґрунтя формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів закладене в Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній рамці кваліфікацій (постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341), Галузевому стандарті вищої школи, Державному стандарті початкової загальної освіти. Завдання щодо розвитку ключових компетентностей у галузі мови висвітлено в Загальноєвропейських Рекомендаціях із мовної освіти, які ґрунтуються на визнанні комунікативної функції мови як такої, що забезпечує мовленнєву діяльність особистості та є базою для формування її комунікативно-стратегічної компетентності.

Ученими здійснено дослідження теоретичних засад фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів, специфіки їхньої професійної діяльності (А. Алексюк, Н. Бібік, О. Біда, В. Бондар, М. Вашуленко, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, І. Зязюн, А. Коломієць, О. Комар, Л. Коржова, О. Мельник, Н. Ничкало, І. Осадченко, І. Пальшкова, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа, М. Фіцула, І. Шапошнікова та ін.); компетентнісного підходу в професійній підготовці (В. Байденко, І. Бех, Н. Бібік, А. Богущ, В. Болотов, С. Бондар, Є. Бондаревська, О. Горошкіна, І. Зимня, О. Копусь, В. Краєвський, М. Марусинець, О. Овчарук, Н. Побірченко, О. Пошетун, Дж. Равен, О. Савченко, В. Сериков,

Е. Тоффлер, Р. Уайт, Р. Хайгерті, А. Хуторської та ін.); комунікативного підходу в навчанні мови (Н. Бабич, Г. Богін, Т. Дрідзе, Н. Зарубіна, Г. Золотова, В. Капінос, І. Конфедерат, Н. Лобко-Лобановська, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Н. Оніпенко, Л. Паламар, М. Пентиліук, Г. Шелехова та ін.); теорії і практики формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів (В. Бадер, Л. Бірюк, М. Вашуленко, Т. Грітченко, Г. Демидчик, В. Усатий та ін.); закономірностей формування комунікативних умінь і навичок майбутніх педагогів (А. Добрович, В. Кан-Калик, О. Коропецька, Л. Овсянецька, Л. Петровська, Т. Яценко, та ін.); лінгводидактичних компетентностей та стратегій мовної освіти (С. Караман, О. Копусь, Ю. Крижанська, О. Любашенко, Н. Остапенко, В. Третьяков та ін.); комунікативних стратегій і тактик майбутніх учителів (Н. Антонова, А. Габідулліна, О. Іссерс, В. Карасик, М. Олешков, Т. Радзієвська, Ю. Романенко та ін.).

Натомість проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, зокрема її зміст і структура, не привертала увагу українських науковців.

У процесі дослідження обраної проблеми виявлено низку **суперечностей** між:

- суспільною значущістю сформованості комунікативно-стратегічної компетентності в майбутніх учителів початкових класів і наявною науково-теоретичною та практичною розробленістю проблеми, відсутністю відповідного методичного супроводу;

- необхідністю формування комунікативної компетенції молодших школярів відповідно до вимог Державного стандарту початкової загальної освіти та недостатнім усвідомленням майбутніми вчителями реальних комунікативних проблем і шляхів їх вирішення;

- вимогами сучасної початкової школи до рівня комунікативно-стратегічної компетентності вчителів і реальною сформованістю в них навичок міжособистісної взаємодії.

Зважаючи на актуальність проблеми, недостатню її розробленість, а також виявлені суперечності, було обрано тему дослідження **«Теоретико-методичні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів»**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане в межах наукової теми кафедри української філології і методики навчання фахових дисциплін «Українська лінгвокультура й мовна особистість: концептуальний, соціокультурний, функціонально-прагматичний, лінгвометодичний виміри» (№ 0111U009912), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тема дисертації затверджена вченою радою Державного

закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № 10 від 26.05.2011 р.) й узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук НАПН України (протокол № 6 від 14.06.2011 р.).

Мета дослідження полягає в науковому обґрунтуванні та апробації теоретико-методологічних засад, педагогічних умов, методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Завдання дослідження:

1. Визначити й обґрунтувати методологічні концепти та лінгвістичні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

2. Розкрити сутність і структуру феномена «комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів». Уточнити поняття «компетентність», «комунікативна компетентність», «комунікативно-стратегічна діяльність», «комунікативна стратегія», «комунікативна тактика».

3. Виокремити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

4. Визначити й обґрунтувати педагогічні умови формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

5. Схарактеризувати поняття «комунікативна особистість», виявити особливості комунікативної особистості майбутнього вчителя початкових класів.

6. Здійснити класифікацію комунікативних стратегій майбутніх учителів початкових класів.

7. Розробити й апробувати модель та експериментальну методику формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

8. Схарактеризувати принципи і закономірності формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Об'єкт дослідження – професійно-мовленнєва підготовка майбутніх учителів початкових класів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Предмет дослідження – зміст та експериментальна методика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у вищих педагогічних навчальних закладах.

Загальна гіпотеза дисертаційного дослідження ґрунтується на припущенні залежності формування комунікативно-стратегічної компетентності від моделювання процесу професійної комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів на основі комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного, компетентнісного, культурологічного підходів та експериментальної методики і передбачає поетапну реалізацію моделі та методики, що здатна забезпечити істотне підвищення рівня сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових гіпотезах**, зміст яких полягає в тому, що комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів – це цілісне професійно-особистісне утворення, яке може бути успішно сформоване, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

- дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів;
- наявність розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища в процесі фахової підготовки студентів;
- занурення майбутніх учителів початкових класів в активну науково-дослідну та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність.

Провідною ідеєю дослідження стало положення про те, що формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів зумовлене спеціальною організацією розвивального освітнього комунікативно-стратегічного середовища вищого педагогічного навчального закладу (далі – ВПНЗ) та розробленням відповідного методичного супроводу, що сприятиме оволодінню студентами всіма складниками комунікативно-стратегічної компетентності. Водночас ефективність сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів залежить від професійної спрямованості навчання їх української мови, мовленнєвої активності студентів, розвитку в них умінь особистісної і фахової самореалізації. Отже, процес формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх фахівців є цілеспрямованим, керованим, вимірюваним і ґрунтується на різних рівнях теоретико-методологічних концептів.

Концепція дослідження. Вивчення й аналіз стану професійно-мовленнєвої та професійно-комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів у теорії і практиці вищої школи, з одного боку, та Загальноєвропейські Рекомендації, державні документи з мовної освіти у ВПНЗ України, Державний стандарт початкової загальної освіти, з іншого, дали підстави вважати, що наявні методики професійно-мовленнєвої підготовки майбутніх учителів початкових класів у лінгводидактиці вищої школи є недостатніми для успішної реалізації мовленнєво-стратегічної комунікації в їхній подальшій професійній діяльності. Успішність професійно-комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів залежить від того, наскільки в змісті та методиці експериментального навчання буде забезпечено: використання навчальних дисциплін лінгвістичного і педагогічного циклів, трансдисциплінарних зв'язків між ними як засобу досягнення мети формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів; організацію комунікативно-стратегічного освітнього середовища в процесі викладання фахових дисциплін; управління непрямого типу з опорою на партнерську взаємодію учасників освітнього процесу, співтворчість, участь студентів у навчальному процесі як його активних суб'єктів; використання методів і прийомів інтерактивного характеру,

традиційних та інноваційних технологій із метою оволодіння студентами стратегіями і тактиками професійної комунікації.

Методологічний концепт дослідження становлять філософські положення про мову як засіб спілкування; єдність мови і мовлення, мовлення і мислення; концепції мовної освіти в Україні; наукові положення про загальну та професійну культуру фахівця; розвиток особистості під впливом таких чинників, як діяльність і середовище; ідеї гуманізації, гуманітаризації та демократизації сучасної освіти; засади прагматичної філософії.

Методологічні засади передбачають використання законів, принципів, закономірностей, взаємозв'язок і взаємодію методологічних підходів, на підставі яких здійснено формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, а саме:

- *комунікативно-діяльнісний підхід* визначає вибір компонентів системи навчання, їх процесуальну закономірність, що полягає в отриманні знань про мову і вмінь їх використання в навчально-комунікативній діяльності, уможлиблює таку організацію процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, яка передбачає постійну комунікативну взаємодію викладачів і студентів, а зміст навчальних предметів слугує підґрунтям для практичного оволодіння мовою;

- *особистісно-прагматичний підхід* забезпечує професійну підготовку майбутніх учителів початкових класів, що передбачає створення умов для самореалізації студента як суб'єкта навчального процесу, зацікавленого в цілеспрямованому пошуку, здобутті й актуалізації професійно значущих знань з метою оволодіння комунікативними стратегіями і тактиками, набуття індивідуального досвіду ефективної комунікативно-стратегічної діяльності, розвитку здатності до самовдосконалення і самоосвіти;

- *компетентнісний підхід* передбачає спрямованість освітнього процесу у ВПНЗ на формування та розвиток комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, які вільно володіють стратегіями і тактиками комунікативної взаємодії у професійному середовищі, свідомо й доречно використовують їх у своїй комунікативно-мовленнєвій діяльності, здатні розв'язувати проблемні ситуації, використовуючи здобуті у ВПНЗ знання, уміння та педагогічний досвід;

- *культурологічний підхід* спрямовує освітній процес на формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів як складника його загальної і професійної культури, що створює умови для формування інтелектуально розвиненої, духовно багатой, високоморальної комунікативної особистості майбутніх фахівців, відкритих до сприйняття інших культур та мов, здатних до успішної професійної самореалізації в полікультурному середовищі початкової школи.

Теоретичний концепт дослідження визначає: систему наукових ідей, теорій, концепцій у контексті досліджень вітчизняними та зарубіжними вченими проблем професійної комунікації; психолого-педагогічних і лінгвістичних понять, які сприяють розумінню сутності та структури комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; теоретико-понятійного апарату її дослідження; закономірностей і принципів формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх фахівців; теоретичну платформу побудови моделі формування комунікативно-стратегічної компетентності як механізму доповнень і змін освітньої практики та забезпечення якості комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Методичний концепт позиціонує розроблення й експериментальну перевірку ефективності запропонованої методики в процесі поетапного формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, визначення критеріїв і показників рівнів сформованості комунікативно-стратегічної компетентності студентів, оцінювання ефективності впровадження експериментальної методики.

Реалізація визначених концептуальних підходів спрямована на розроблення методики і вдосконалення практики формування комунікативної сфери майбутніх учителів початкових класів.

Теоретичні засади дослідження склали: концептуальні положення теорії діяльності (Б. Ананьєв, П. Анохін, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Д. Ельконін, В. Зінченко, М. Каган, Г. Костюк, Н. Кузьміна, О. Леонтьєв, М. Лісіна, Б. Ломов, А. Петровський, С. Рубінштейн, Ю. Татур та ін.), професійної діяльності вчителя початкової школи (А. Алексюк, Н. Бібік, В. Бондар, С. Гончаренко, І. Зязюн, Л. Коваль, М. Марусинець, Н. Ничкало, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа, М. Фіцула, І. Шапошнікова та ін.), загальна теорія мовленнєвої діяльності (Л. Варзацька, М. Вашуленко, І. Зимня, О. Леонтьєв, М. Львов, О. Реформатський, Л. Щерба та ін.), принципи комунікативної спрямованості в навчанні мови та формуванні різних груп комунікативних умінь (Л. Виготський, О. Горошкіна, М. Жинкін, О. Копусь та ін.), процесуального аспекту вивчення мови (А. Каніщенко, Т. Ладиженська, М. Львов, Т. Рамзаєва, Н. Скрипченко, Л. Федоренко та ін.), теоретичні підходи до формування комунікативних якостей майбутнього педагога, вдосконалення педагогічного мовлення (Н. Бабич, Д. Балдинюк, А. Богуш, Л. Гапоненко, Л. Головата, Н. Грипас, І. Гудзик, Л. Долинська, А. Капська, Г. Козачук, О. Кротова, Л. Мамчур, В. Мельничайко, Л. Паламар, Т. Рукас, Г. Сагач, О. Хорошковська, І. Яценко та ін.).

Методи дослідження: *теоретичні:* узагальнення теоретико-методологічної, науково-методичної, філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури з використанням методів ретроспективного, порівняльного та системного аналізу – для зіставлення різних поглядів на проблему, визначення теоретико-методичних засад

дослідження, розроблення й обґрунтування педагогічних умов, експериментальної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, визначення понятійно-категорійного апарату дослідження, формулювання його основних положень і висновків; *емпіричні*: аналіз державних документів, що регулюють зміст і процес мовної освіти в Україні, досвіду навчання студентів напряму підготовки «Початкова освіта» української мови – з метою визначення стану досліджуваної проблеми; моделювання – для розроблення експериментальної моделі формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи) – з метою перевірки гіпотези дослідження; діагностувальні методи (анкетування, тестування, бесіда, опитування, спостереження й аналіз лекційних і практичних занять у ВПНЗ, уроків, проведених студентами під час педагогічної практики, перевірка шкільної документації, аналіз письмових робіт студентів, самооцінювання, взаємооцінювання) – для виявлення рівнів сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; методи математичної статистики з метою оброблення і порівняння результатів кількісного та якісного аналізу здобутих даних.

Експериментальною базою дослідження стали: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. Загалом на всіх етапах дослідження взяли участь 740 студентів напряму підготовки «Початкова освіта», 85 учителів початкових класів, 50 викладачів лінгвістичних і педагогічних дисциплін початкової освіти.

Наукова новизна дослідження: *вперше науково обґрунтовано*: теоретико-методологічні, лінгвістичні та концептуальні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів на основі комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного, компетентнісного, культурологічного підходів; сутність і структуру комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, що включає ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-дієвий, рефлексивно-емпатійний, фатичний, афективний складники; педагогічні умови формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів (дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; наявність розвивального комунікативно-стратегічного середовища в процесі фахової підготовки студентів; занурення майбутніх учителів початкових класів в активну науково-дослідну та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність); принципи і закономірності формування комунікативно-стратегічної компетентності; *схарактеризовано* поняття «комунікативна особистість», виявлено особливості комунікативної особистості

майбутнього вчителя початкових класів; здійснено теоретичне обґрунтування експериментальної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкової школи; *розроблено* та експериментально апробовано поетапну модель формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів (комунікативно-пізнавальний, діяльнісно-організаційний, рефлексивно-результативний етапи); критерії (когнітивно-мовленнєвий, діяльнісно-стратегічний, креативно-продуктивний, рефлексивно-оцінний) із відповідними показниками та рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкової школи (професійно-креативний, професійно-адаптований, професійно-репродуктивний, професійно-неадаптований); класифіковано комунікативні стратегії вчителя початкових класів за функціями педагогічного спілкування та жанрами педагогічного дискурсу; *уточнено* поняття «компетентність», «комунікативна компетентність», «комунікативно-стратегічна діяльність», «комунікативна стратегія», «комунікативна тактика»; *удосконалено* зміст дисциплін лінгвістичного та педагогічного циклів відповідно до мети формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; *подальшого розвитку набули* теорія і методика фахової мовної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

Практичне значення результатів дослідження: *розроблено:* діагностувальну та експериментальну методику формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; навчально-методичний комплекс матеріалів із дисциплін лінгвістичного та педагогічного циклів, а саме: систему дидактичних ігор, комунікативних ситуацій, вправ із навчання майбутніх учителів початкових класів української мови та формування у них комунікативно-стратегічної компетентності; спецкурс «Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів». Результати дослідження можуть бути використані в процесі розробки та корегування навчальних планів, навчальних і робочих програм із лінгвістичних та педагогічних дисциплін, підготовки підручників, посібників для студентів, слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти, а також у викладанні навчальних предметів, проведенні спецкурсів, спецсемінарів, організації різних видів практик.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (акт про впровадження № 01-15/03/1563 від 28.09.2015 р.), Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (акт про впровадження № 2779 від 30.09.2015 р.), Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського (довідка № 252/1963 від 24.09.2015 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка № 2690/01 від 20.10.2015 р.), Харківського

національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (акт про впровадження № 01/10-889 від 12.10.2015 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 645 від 8.10.2015 р.).

Особистий внесок здобувача в опублікованих у співавторстві навчально-методичних посібниках: «Основи науково-педагогічних досліджень» [45] полягає в написанні розділів «Методологія науково-дослідницької діяльності», «Інформаційне забезпечення науково-педагогічних досліджень», «Наукова організація дослідницької роботи студентів»; «Сучасна українська мова. Синтаксис: словосполучення і просте речення» [44] – у розробленні вправ і завдань комунікативного спрямування.

Достовірність результатів дослідження забезпечено належним обґрунтуванням його теоретико-педагогічних і лінгвістичних засад, понятійно-термінологічного апарату; використанням комплексу методів дослідження, що відповідають об'єктові, предмету, меті, завданням та гіпотезі дослідження; репрезентативністю проведених анкетувань, тривалістю експериментального дослідження; багаторічною апробацією концептуальних положень дослідження.

Апробацію результатів дослідження здійснено в ході виступів з науковими повідомленнями й обговорень основних положень і результатів на: *міжнародних науково-практичних конференціях* («Професійна підготовка вчителів: сучасні тенденції та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2012), «Професійна культура фахівця: сутність, реалії, перспективи» (м. Суми, 2012), «Формування мовної особистості в багатоступеневій системі освіти: досвід, реалії, перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2013), «Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця» (м. Харків, 2013), «Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського» (м. Умань, 2013), «Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів» (м. Івано-Франківськ, 2013), «Педагогічні та психологічні науки: аналіз сучасності та прогноз майбутнього» (м. Одеса, 2013), «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти», (м. Одеса, 2013), «Роль і місце психології та педагогіки у формуванні сучасної особистості» (м. Харків, 2014), «Нове і традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук» (м. Львів, 2014), «Сучасні тенденції і фактори розвитку педагогічних та психологічних наук» (м. Київ, 2014), «Педагогіка і психологія сьогодення: теорія та практика (м. Одеса, 2014), «Педагогічна теорія і практика в контексті інтеграційних процесів» (м. Тернопіль, 2014), «Проблеми гуманітарних та суспільно-економічних наук – 2014» (м. Будапешт, 2014), «Розвиток іншомовної компетентності: методичні, психологічні, лінгвістичні аспекти» (м. Тернопіль, 2015), «Педагогіка і психологія в епоху зростаючого потоку інформації – 2015» (м. Будапешт, 2015), «Вища школа: сучасні тенденції розвитку» (м. Черкаси, 2015 р.), «Інновації та традиції в сучасній науковій думці» (м. Київ, 2015 р.); II міжнародному педагогічному конгресі

«Теоретико-методичні засади передшкільної освіти в сучасному освітньому просторі (м. Миколаїв, 2012 р.); *всеукраїнських науково-практичних конференціях* («Традиції та інновації у підготовці вчителя початкової школи» (м. Умань, 2012), «Проблеми початкової школи: традиції та інновації» (м. Умань, 2013), «Лінгвістика. Комунікація. Освіта» (м. Луганськ, 2013), «Мирослав Гнатович Стельмахович – видатний український педагог» (м. Івано-Франківськ, 2014), «Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи» (м. Умань, 2014), «Десяті педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: Розвиток системи освіти України в умовах євроінтеграційних процесів: здобутки і перспективи» (м. Хмельницький, 2015).

Публікації. Результати дослідження відображено в 46 наукових працях, серед яких: 1 монографія, 21 стаття у фахових виданнях України, 5 – у періодичних виданнях інших країн, 12 – апробаційного характеру, 7 – додатково відображають результати дослідження (2 – у співавторстві).

Матеріали кандидатської дисертації з теми «Навчально-пізнавальна культура молодших школярів» (спеціальність 13.00.02 – методика викладання (українська мова), яку захищено в 1993 році, у тексті докторської дисертації не було використано.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, 17 додатків на 73 сторінках. Основний зміст викладений на 418 сторінках тексту. Робота містить 27 таблиць, 21 рисунок, що обіймають 11 сторінок основного тексту. У списку використаних джерел подано 563 найменування на 58 сторінках, з яких 28 – іноземною мовою. Загальний обсяг дисертації складає 551 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, окреслено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу, методологічні й теоретичні засади, методи дослідження, розкрито наукову новизну і практичне значення, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дисертаційної роботи в практику діяльності вищих навчальних закладів.

У першому розділі – **«Проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у системі вищої педагогічної освіти»** – презентовано генезу проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, схарактеризовано й уточнено поняття «компетенція», «компетентність», «професійна компетентність», «комунікативна компетентність», розкрито особливості комунікативної особистості майбутнього вчителя початкових класів.

Здійснено історичний екскурс щодо становлення і розвитку проблеми комунікації, стратегічної спрямованості комунікативно-мовленнєвої діяльності.

Виокремлено п'ять етапів трансформації проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

«Компетенція» майбутнього вчителя початкових класів розглядається як нормативний обсяг галузевих, освітніх і предметних знань, умінь та навичок, що передбачені навчальними програмами і підлягають контролю (А. Богуш, М. Головань, В. Краєвський, О. Новиков, О. Овчарук, Н. Остапенко, О. Пометун, Дж. Равен, І. Сергеев, Ю. Хабермас, М. Холодна, А. Хуторської та ін.). «Компетентність» розуміємо як складну інтегровану особистісну характеристику, що зумовлює здатність реалізувати свої знання, вміння, навички, ціннісні орієнтації, життєвий досвід у професійній діяльності та соціальній сфері, відповідальність за результати діяльності, постійне самовдосконалення в умовах соціально-економічних трансформацій у суспільстві (Н. Бібік, А. Богуш, С. Бондар, М. Головань, І. Гушлевська, І. Зимняя, Я. Кодлюк, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, О. Савченко, І. Чемерис та ін. «Професійну (професійно-педагогічну) компетентність» визначено як засвоєну в процесі професійної діяльності систему ключових, базових і спеціальних компетенцій (В. Адольф, Е. Зеєр, І. Зязюн, Н. Кузьміна, А. Маркова, Г. Мешко, Л. Мітіна, В. Сериков, О. Щербаков та ін.). «Комунікативна компетентність» характеризується як сукупність комунікативних якостей особистості, якими вона оволодіває з метою взаємодіяти з мовцями в соціумі, іншими об'єктами довколишнього світу, виконувати соціальні ролі, орієнтуватися в наявній інформації, знаходити, аналізувати та передавати її (А. Хуторської).

Інтерпретовано особливості комунікативної особистості майбутнього вчителя початкових класів (гнучка гармонійна високорозвинена комунікативна особистість, яка характеризується специфічними ціннісними настановами, високою загальною культурою, мовною і комунікативною компетенціями, їх майстерною реалізацією в процесі професійної комунікативної діяльності, сформованим індивідуальним стилем інтерактивної взаємодії, здатністю до рефлексії, а також до саморозвитку і самовдосконалення комунікативних якостей).

У другому розділі – **«Лінгвістичний концепт дослідження комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів»** – схарактеризовано поняття: комунікація, міжособистісна комунікація, дискурс, навчально-педагогічний дискурс, його жанри, текст, діалог, комунікативна ситуація, комунікативна взаємодія (інтерація), комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

Комунікація в дослідженні позиціонується як процес обміну інформацією (фактами, ідеями, поглядами, емоціями тощо) між двома або більше особами, спілкування вербальними і невербальними засобами з метою передання й одержання інформації (Т. Астафурова, Г. Бороздіна, Т. Дрідзе, М. Каган, Ю. Косенко, С. Самигін та ін.). На основі аналізу досліджень учених (О. Іссерс, К. Келлерманн,)

з'ясовано, що комунікація є стратегічною, оскільки здійснюється з певною метою, що передбачає структурування мовленнєвих засобів і досягнення результату.

Комунікативна взаємодія (інтерація) трактується як така, що передбачає взаємозв'язок культурних настанов, норм і цінностей педагогічного дискурсу, мети комунікації, мотивів і намірів, особистісних якостей комунікантів, ситуативних чинників педагогічного спілкування (Ф. Бацевич, Х. Гарфінкель, З. Гетьман, І. Гоффман, Л. Петровська, О. Селіванова та ін.).

Міжособистісна комунікація в педагогічному середовищі розглядається як безпосередня суб'єкт-суб'єктна комунікативна взаємодія двох осіб (адресанта й адресата) з метою встановлення контакту, взаємного пізнання, обміну досвідом, взаємовпливу один на одного, організації спільної діяльності, об'єктом якої виступає вербальне повідомлення (Ф. Бацевич, А. Бекон, Г. Єлізарова, Ю. Кім, Г. Колшанський, С. Радул, С. Тер-Мінасова та ін.). Провідними формами реалізації міжособистісної комунікації є монолог, діалог, полілог.

Комунікативну ситуацію розуміємо як систему об'єктивних і суб'єктивних чинників, що спонукають людину до комунікації і визначають її мовленнєву поведінку як у ролі мовця, так і в ролі слухача (В. Богданов, Г. Колшанський, А. Рогоза, Т. Романенко, І. Семенюк, Дж. Серль, В. Скалкін, та ін.).

У дослідженнях учених (А. Арутюнова, М. Бісімалієва, А. Габідулліна, Т. Єжова, А. Загнітко, П. Зернецький, Ю. Караулов, Л. Колток, В. Красних, Є. Кубрякова, М. Макаров, М. Олешков, О. Селіванова, К. Серажим, Ю. Степанов, В. Чернявська та ін.) найважливішою категорією комунікації визначено дискурс, що характеризується вченими в кількох аспектах: текст, занурений у життя (Н. Арутюнова); складний феномен сучасного комунікативного середовища, що є відображенням національної культури та менталітету (К. Серажим); тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, письмову, внутрішню, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, синтезом когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психологічних тощо) чинників, залежних від тематики спілкування, в результаті яких відбувається формування різноманітних мовленнєвих жанрів (Ф. Бацевич); мовлення, вписане в комунікативну ситуацію (Т. ван Дейк) тощо. Дискурс, на відміну від тексту, є відносним, суб'єктивним явищем, у професійному середовищі неперервним, оскільки обмін інформацією відбувається постійно. Дискурс не має меж, постійно перебуває у взаємодії з іншими професійними дискурсами, що є складниками фахового простору.

Встановлено, що організація дискурсу передбачає: мотиви мовця, на основі яких формуються його комунікативні наміри і мета; аналіз комунікативної ситуації (місце, час, умови спілкування, особливості адресата – вік, професія, соціальний статус, етнічна належність, ступінь знайомства тощо), виникнення її когнітивного

образу, що співвідноситься з відомими моделями побудови дискурсу; вибір та активізація потрібної моделі; визначення комунікативних стратегій і тактик.

Аналіз наукової літератури засвідчив, що значний інтерес дослідників викликають проблеми педагогічного (навчально-педагогічного) дискурсу (А. Габідулліна, Т. Єжова, В. Карасик, М. Олешков, Ю. Щербініна та ін.). Навчально-педагогічний дискурс позиціонується як цілісна соціально-комунікативна подія у сфері організованого навчання, сутність якої полягає у взаємодії вчителя й учня, що відбувається в межах певної навчально-педагогічної ситуації засобами текстів та інших знакових комплексів. У межах навчально-педагогічного дискурсу здійснюється інтеракція з певною комунікативною метою, внаслідок чого виокремлюються комунікативні жанри як відносно стійкі тематичні, композиційні й стилістичні типи висловлювань, що характеризуються певними стандартними настановами, комунікативними стратегіями, особливостями інтерактивності.

З'ясовано, що дискурс включає як динамічний компонент (мовленнєву діяльність у соціальному контексті), так і її результат – текст. У дослідженні текст визначено як завершений, структурований і зафіксований у письмовому чи електронному вигляді твір. Текст здебільшого пов'язується з індивідуальним мовленням і є відносно завершеною конструкцією, тоді як дискурс – явище соціальне, незамкнена комунікативна подія (І. Гальперін, Б. Гаспаров, О. Залевська, М. Макаров, В. Різун та ін.).

Навчальний діалог у ВПНЗ схарактеризовано як особливу форму комунікативної взаємодії між викладачем і студентом, що передбачає: визначення мети діалогу; спрямованість на досягнення мети; передання та засвоєння певної навчальної інформації; позицію студента як суб'єкта навчального процесу; рівність позицій викладача і студента; конструктивну позицію учасників діалогу; сприяння самостійності висловлених студентами думок; толерантність, партнерство між учасниками діалогу; створення умов для вільного обміну думками; право учасників діалогу на помилку; забезпечення культури діалогічної взаємодії; породження нової інформації в процесі діалогу; засвоєння студентами нового комунікативного досвіду; рефлексію власної комунікативної поведінки та позиції в діалозі; досягнення результату, що відповідає меті (В. Андрієвська, Г. Балл, М. Бахтін, В. Біблер, З. Валюсинська, А. Волинець, Х. Гайбнер, І. Дроздова, І. Зязюн, М. Каган, О. Киричук, Ю. Кулюткін, Е. Левінас, Е. Палихата, Л. Петровська, О. Ткаченко, І. Цимбалюк та ін.).

Комунікативна стратегія трактується в дослідженні як динамічний аспект педагогічного дискурсу, що складається із сукупності запланованих мовцем і реалізованих у процесі комунікативної взаємодії тактик, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Комунікативну тактику визначено як одну або кілька мовленнєвих дій, що спрямовані на реалізацію певного етапу комунікативної

стратегії, зумовлюють її гнучкість і забезпечують оперативне реагування на комунікативну ситуацію (Н. Антонова, Ф. Бацевич, І. Борисова, А. Габідулліна, О. Гойхман, В. Дем'янков, П. Зернецький, Л. Ігнатенко, О. Іссерс, В. Карасик, О. Мельніченко, С. Співак, С. Сухих та ін.).

Структура комунікативної стратегії розглядається як складне утворення, що включає: аналіз комунікативної ситуації (умови, предмет комунікації, особливості комунікантів, оточення тощо) – загальну мету комунікації – визначення конкретних завдань комунікативної взаємодії – вибір жанру педагогічного дискурсу – визначення змісту й обсягу інформації – встановлення співвідношення інформації зі станом свідомості співрозмовників і чинником емпатії – визначення видів комунікативних тактик – добір вербальних та невербальних засобів – реалізація тактик – досягнення мети – рефлексія – корекція досвіду комунікативної взаємодії.

Комунікативна тактика передбачає: визначення типу комунікативної стратегії – аналіз особливостей майбутньої комунікативної події – аналіз досвіду реалізації обраного типу комунікативної стратегії – врахування можливих перлокутивних ефектів – визначення послідовності комунікативних кроків – вибір мовних ресурсів – реалізацію обраної тактики – рефлексію – корекцію досвіду комунікативної взаємодії.

У дослідженні здійснено класифікацію комунікативних стратегій у зв'язку з жанрами педагогічного дискурсу й основними функціями педагогічного спілкування: інформаційно-комунікативна функція (пояснювальні, діалогічні, проєктивні, стратегії соціалізації, інтелектуально-творчі, інтерпретаційні, оцінювальні, аргументовані), регулятивно-комунікативна функція (риторичні, стратегії самопрезентації, кооперації (партнерства), статусно-рольові, мотиваційні, імперативні, організаційні, сприяючі, стимулювальні, контролювальні, корегувальні, діагностичні, стратегії інтеракції, самоаналізу, самооцінки, рольової ідентифікації, рефлексивні), афективно-комунікативна функція (контактовстановлювальні, етикетні, ритуалізації, емпатійні, ідентифікаційні, стереотипізації, емоційного впливу на співрозмовника, регуляції комунікативної поведінки).

У третьому розділі – **«Методологічні передумови студіювання комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів»** – розкрито комунікативно-діяльнісний, особистісно-прагматичний, компетентнісний, культурологічний підходи до формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, уточнено поняття «комунікативно-стратегічна діяльність».

Комунікативно-діяльнісний підхід дозволив комплексно вивчити змістове наповнення комунікативно-стратегічної компетентності як процесуального явища і визначити шляхи її формування. Базовими поняттями комунікативно-діялісного підходу виступили «діяльність», «педагогічна (професійно-педагогічна) діяльність», «комунікативно-мовленнева діяльність», «комунікативно-стратегічна діяльність».

Діяльність визначено як спосіб буття людини, форму її активного ставлення до довкілля з метою його перетворення (Б. Ананьєв, П. Анохін, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, М. Дьомін, Д. Ельконін, В. Зінченко, М. Каган, Г. Костюк, Н. Кузьміна, О. Леонтєв, М. Лісіна, Б. Ломов, О. Лурія, О. Петровський, С. Рубінштейн, О. Смірнова, Ю. Татур та ін.).

Педагогічна діяльність – це особливий різновид соціальної діяльності, спрямованої на передавання від старших поколінь молодшим накопичених людством досвіду та культури, формування особистості учня, його підготовку до здійснення певних соціальних ролей у суспільстві (А. Єрмоленко).

Комунікативно-мовленнєву діяльність визначено як складний інтегрований різновид навчальної діяльності, що об'єднує комунікативні та мовленнєві дії у процесі навчальної інтеракції з метою формування комунікативної особистості майбутніх фахівців (Ф. Бацевич, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Зимня, М. Каган, Г. Костюк, О. Леонтєв, І. Луценко, А. Маркова, Л. Марковець та ін.).

Комунікативно-стратегічну діяльність майбутнього вчителя початкових класів схарактеризовано як формалізований (пов'язаний із певною сферою застосування), зумовлений особливостями соціокультурного середовища початкової школи, складний продуктивний вид педагогічної діяльності, що охоплює систему комунікативних стратегій і тактик у процесі комунікативної взаємодії з учнем як суб'єктом діяльності. Особливостями комунікативно-стратегічної діяльності вчителя є: загальна гуманістична спрямованість, зокрема спрямованість на молодшого школяра, врахування його емоційного стану, намагання створити комфортні умови для спілкування (вислухати, зрозуміти, підтримати, посприяти тощо); багатопредметність, тобто викладання кількох предметів одним учителем, що передбачає вільне володіння термінологією різного змісту, методичними вміннями, здатністю доцільно використовувати міжпредметні зв'язки; врахування основних функцій шкільної освіти – навчальної, виховної, розвивальної – при визначенні мети і завдань комунікативної взаємодії вчителя та учнів; спрямованість на формування комунікативної компетенції молодших школярів у процесі навчання; врахування вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів, зокрема необхідність частотої зміни комунікативних стратегій і тактик у зв'язку з нестабільністю емоційного стану учнів; підвищені вимоги щодо дотримання вчителем початкових класів морально-етичних та статусно-рольових норм педагогічного дискурсу як інституційного в середовищі початкової школи, де педагог слугує для учнів зразком для наслідування; унормованість мовних засобів реалізації комунікативних стратегій і тактик; обов'язкова емотивність та образність комунікативно-стратегічної діяльності, від яких залежить її ефективність, пов'язана з особливостями сприймання і мислення молодших школярів.

Особистісно-прагматичний підхід у фаховій підготовці майбутніх учителів початкових класів забезпечив реалізацію педагогічних умов щодо засвоєння

студентами комунікативних стратегій і тактик, набуття ними індивідуального досвіду комунікативно-стратегічної діяльності для особистісної та професійної самореалізації, він віддзеркалює спрямованість розвитку педагогічної науки на гуманізацію і гуманітаризацію, пріоритет загальнолюдських цінностей.

Засади особистісного підходу студійовано в працях прогресивних представників вітчизняної педагогічної науки (Х. Алчевська, М. Бунаков, М. Корф, А. Макаренко, С. Русова, К. Ушинський та ін.), сучасних вітчизняних і зарубіжних учених (К. Абульханова-Славська, А. Алексюк, Б. Ананьєв, О. Асмолов, Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, О. Бондаренко, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, Г. Костюк, Д. Крюкова, В. Мерлін, В. Моргун, Н. Ничкало, П. Перепелиця, В. Рибалка, С. Рубінштейн, Н. Чепелева, С. Шандрук, Т. Яценко та ін.). У межах цього підходу особистість студента виступає як мета, суб'єкт, результат і головний критерій ефективності педагогічного процесу, визнається унікальність особистості майбутнього вчителя початкових класів, його право на повагу, моральну та інтелектуальну свободу, розвиток природних задатків і здібностей, творчого потенціалу. Особистісна спрямованість професійної підготовки розкривається в таких якостях майбутнього вчителя, як усвідомлення свого Я-професійного, активність, творчість, самостійність, здатність до рефлексії, відповідальність за власні дії, задля формування яких у процесі експериментальної роботи використовувалися сучасні інноваційні технології.

Особистісний підхід тісно пов'язаний із прагматичним (У. Джемс, Дж. Дьюї, Дж. Мід, Ч. Пірс, Ф. Шиллер), дидактичні ідеї цих учених розвинули В. Жуковський, О. Заболотна, О. Квас, В. Коваленко, Н. Кравцова, Т. Петрова, О. Плахотнюк, І. Радіонова та ін. Центральним поняттям прагматизму є досвід, що об'єднує всі форми і прояви життєдіяльності людини. Прагматизм майбутніх учителів початкових класів у процесі формування їхньої комунікативно-стратегічної компетентності виявляється в чіткому усвідомленні об'єктивної реальності, розумінні цінності освіти, оволодінні системою методів і способів пізнання особливостей майбутньої професії з метою набуття досвіду педагогічної комунікативної діяльності, вмінні визначати перспективи самореалізації в сучасному інформаційному суспільстві, бути відповідальним за себе й оточуючих людей, розвивати свій творчий потенціал.

Прагматичний компонент студіюється вченими (Л. Бахман, М. Вятютнєв, Н. Гез, А. Зернецька, Ю. Караулов та ін.) не лише на рівні організації навчально-виховного процесу, але й у складі комунікативної компетентності. Прагматична компетенція передбачає готовність і бажання майбутніх учителів початкових класів взаємодіяти з іншими, впевненість у собі, вміння поставити себе на місце іншого в конкретній комунікативній ситуації. Прагматична орієнтація лінгвістичної підготовки студентів зумовлює вибір ключової навчальної одиниці – дискурсу, що об'єднує граматичний, змістовий і прагматичний компоненти.

Компетентнісний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів передбачає: визначення ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей майбутніх учителів початкових класів; відображення завдань формування фахових компетентностей у змісті освітніх галузей загалом та навчальних предметів зокрема; визначення етапів формування компетентностей, рівнів і показників їх сформованості; розроблення системи контролю й оцінювання рівнів сформованості компетентності (В. Байденко, М. Бершадський, Н. Бібік, А. Богуш, Г. Гаврищак, І. Гудзик, І. Драч, Є. Зеєр, І. Зимняя, Я. Кодлюк, О. Локшина, С. Ніколаєнко, О. Овчарук, Н. Побірченко, О. Пометун, О. Савченко, Є. Семанюк, Л. Сень, С. Сисоєва, О. Ситник, Г. Терещук та ін.). У межах цього підходу комунікативно-стратегічна компетентність розглядається як інтегрована характеристика якості професійної комунікативної підготовки майбутнього педагога до здійснення ефективної міжособистісної взаємодії у професійному та соціальному середовищах і є результатом предметно-діяльнісного її компонента, який виявляється у сформованості компетенцій (соціально-психологічна, культурологічна, компенсаторна, емотивно-експресивна, апелятивна, репрезентативна, фатична, функційно-нормативна, метамовна, посередницька, дискурсивно-текстологічна, морально-етична, кроскультурна, ІТ-компетенція тощо).

Виявлено, що за компетентнісного підходу суттєво змінюються функції викладачів ВПНЗ, які стають організаторами процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, а не трансляторами знань. Студент є суб'єктом власної навчальної діяльності, активним учасником освітнього процесу, який виявляє ініціативу, творчість, самостійність у прийнятті рішень, а освітній процес набуває розвивального характеру (В. Химинець).

Компетентнісний підхід передбачав здійснення постійного моніторингу рівнів сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Це давало змогу не тільки внести необхідні корективи, а й спрогнозувати подальші заходи щодо її формування.

Сутність **культурологічного підходу** у формуванні комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів полягала в спрямованості освітнього процесу на становлення комунікативної особистості майбутніх фахівців як носіїв загальної, професійної та мовленнєвої культури, що забезпечує гармонійний розвиток особистості, створює умови для успішної професійної самореалізації (Н. Алексєєв, Ш. Амонашвілі, А. Асмолов, Г. Батищев, М. Бахтін, В. Біблер, Є. Бондаревська, О. Газман, І. Зязюн, Ю. Жданов, Г. Ільїн, І. Ісаєв, С. Кульневич, М. Мамардашвілі, Н. Нікітіна, В. Сериков, В. Сластьонін, Є. Шиянов, І. Якиманська та ін.). Встановлено, що основними цінностями професійно-педагогічної культури є майбутній фахівець як суб'єкт культури, освіта як культурно-розвивальне середовище, що формує особистість майбутнього вчителя

початкових класів на підґрунті культурних цінностей (загальнолюдських, національних, релігійних тощо), що складають культурне ядро змісту освіти.

Професійну педагогічну культуру науковці визначають як частину загальної культури людства, світового педагогічного досвіду (М. Богуславський, Г. Віленський, Г. Карпова, І. Пальшкова, З. Равкін, Н. Шеховська та ін.), сукупність створених людством матеріальних і духовних цінностей (В. Крижко, Г. Францев та ін.), процес творчої діяльності, вияв творчих здібностей людини (Е. Баллер, Н. Злобіна, Л. Коган). Невід'ємною частиною педагогічної культури майбутнього вчителя є його мовленнєва культура (Н. Бабич, О. Біляєв, С. Богдан, А. Богуш, Л. Варзацька, І. Вихованець, Б. Головін, А. Капська, Л. Мацько, В. Мельничайко, Л. Паламар, В. Пасинок, М. Пилинський, О. Пономарів, Г. Сагач, О. Синявський, І. Чередниченко та ін.), тісно пов'язана з комунікативною культурою (Н. Бутенко, Н. Волкова, А. Годлевська, О. Киричук, О. Коропецька, М. Коць, Т. Федотюк та ін.).

З'ясовано, що комунікативно-стратегічна компетентність майбутнього вчителя початкових класів як культурний феномен є багаторівневим утворенням, за структурою ідентичним до будь-якого іншого різновиду культурних надбань, і включає такі складники, як предмет, мета, що відображає цінності, норми, ідеали суспільства в галузі освіти, зміст, принципи та методи, методика і засоби навчання, результат, критерії його оцінки. Комунікативно-стратегічна компетентність є, з одного боку, елементом складної ієрархічної системи загальної культури суспільства, який забезпечує підготовку студентів до активної творчої професійної діяльності та їхню соціалізацію, а з іншого, – складником професійно-педагогічної культури вчителя.

Комплексна реалізація комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного, компетентнісного, культурологічного підходів дозволила оптимізувати процес формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у вимірі мети, завдань, принципів і закономірностей, добору форм і методів роботи зі студентами, визначенні та реалізації педагогічних умов, моделюванні процесу комунікативної підготовки студентів.

У четвертому розділі – **«Концептуалізація процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів»** – презентовано зміст, структуру і функції комунікативно-стратегічної компетентності студентів напряду підготовки «Початкова освіта»; розкрито принципи, закономірності, методи та форми, педагогічні умови, позиціоновано модель формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Комунікативно-стратегічну компетентність майбутнього вчителя початкових класів розуміємо як інтегративну єдність особистісних і професійно значущих якостей педагога, набуту в процесі спеціально організованого навчання,

що охоплює систему цінностей, мотивів, науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, поведінкових компонентів, спрямованих на адекватний добір і реалізацію відомих комунікативних стратегій і тактик та конструювання нових у запланованих чи непередбачених ситуаціях професійної комунікації з метою здійснення успішної педагогічної взаємодії в комунікативному середовищі початкової школи, підвищення ефективності професійної комунікації та досягнення результативності комунікативно-стратегічної діяльності майбутнього вчителя, забезпечення його успішної професійної адаптації і самореалізації.

Виокремлено принципи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, як-от: діалогізації навчання, креативності, проблемної ситуативності, професійно-особистісного саморозвитку, комунікативної спрямованості, рефлексивної активності, інтерактивності, дискурсивно-текстоцентричний принцип.

Виявлено закономірності формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: зумовленість формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів суспільною потребою у високоосвічених, конкурентоздатних, мобільних фахівцях із високим рівнем комунікативної культури; залежність ефективності процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності від стану організації комунікативного середовища ВПНЗ, рівня гуманізації професійної освіти у ВПНЗ, характеру діяльності, в яку включаються майбутні вчителі початкових класів, оптимізації цілей, змісту, принципів, методів, технологій, форм і засобів професійної підготовки студентів.

Визначено педагогічні умови формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; наявність розвивального комунікативно-стратегічного середовища в процесі фахової підготовки студентів; занурення майбутніх учителів початкових класів в активну науково-дослідну та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність

Дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів розглядається як інтегративна єдність принципів, мети, змісту, методів і прийомів, форм комунікативної взаємодії викладача та студентів, що всебічно сприяє реалізації всіх компонентів формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Розвивальне комунікативно-стратегічне освітнє середовище ВПНЗ схарактеризовано як динамічний професійно-освітній феномен інноваційного характеру, що створюється і розвивається відповідно до замовлення суспільства на підготовку комунікативно компетентного вчителя початкової загальноосвітньої

школи, вирізняється єдністю і цілісністю, поєднує колективний та індивідуальний досвід комунікативно-стратегічної діяльності суб'єктів навчального процесу і забезпечує формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Активну комунікативно-мовленнєву діяльність майбутніх учителів початкових класів розглянуто як цілеспрямовану, інтенсивну, особистісно значущу діяльність, результатом якої є розвиток у студентів індивідуальних комунікативно-мовленнєвих, особистісних і професійних якостей та здатностей, а також позитивні кількісні та якісні перетворення педагогічної дійсності в бажаному напрямі. Активну науково-дослідну діяльність майбутніх педагогів як невід'ємний складник формування комунікативно-стратегічної компетентності розглянуто як поглиблення їхньої поінформованості з означеного кола питань, розвитку пізнавальних інтересів, мотивів комунікативно-стратегічної діяльності, що здійснюється у двох напрямках: оволодіння студентами способами організації, методологією та методикою наукових досліджень, засвоєння елементів дослідницької діяльності в процесі навчання; систематична участь у наукових дослідженнях під керівництвом викладачів у позанавчальний час.

Самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність майбутнього вчителя початкових класів схарактеризовано як складний інтегрований різновид активної творчої навчальної діяльності, що об'єднує комунікативні та мовленнєві дії в процесі самостійної навчальної інтеракції і спрямована на самовдосконалення комунікативно-стратегічної компетентності.

Розроблено модель формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, що охоплює: мету (забезпечення сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів), методологічні підходи, закономірності, принципи, етапи (комунікативно-пізнавальний, діяльнісно-організаційний, рефлексивно-результативний), педагогічні умови, форми і види роботи на кожному етапі, критерії та рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності. Усі складники моделі взаємопов'язані, підпорядковані загальній меті для забезпечення кінцевого результату – сформованості фахової комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

У п'ятому розділі – **«Дослідно-експериментальна робота з формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів»** – висвітлено сучасний стан формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у практиці роботи ВПНЗ; здійснено аналіз програмно-методичного забезпечення формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; схарактеризовано рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності студентів; прописано методика формування комунікативно-стратегічної

компетентності майбутніх учителів початкових класів на кожному етапі формувального експерименту; здійснено порівняльний аналіз результатів експериментальної роботи.

Анкетування вчителів-практиків і студентів-випускників засвідчило, що в обох групах більшість опитаних (понад 70%) не змогли належним чином розкрити зміст комунікативно-стратегічної компетентності та комунікативної стратегії. Як учителі у своїй практичній діяльності, так і студенти під час практики використовували здебільшого традиційні форми, методи і прийоми організації спілкування з молодшими школярами. Значна частина респондентів обох категорій (46% учителів початкових класів та 54% студентів) не усвідомлювали фахової значущості стратегічного планування педагогічної комунікації, необхідності рефлексії комунікативних умінь (лише 7% педагогів та 14% студентів завжди аналізували свою комунікативну діяльність на уроці), хоча й констатували чимало труднощів у спілкуванні з учнями. 35% майбутніх учителів початкових класів оцінили свій рівень спілкування з молодшими школярами як незадовільний.

Визначено критерії і показники сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: когнітивно-мовленнєвий критерій (показники: обізнаність із понятійно-термінологічним апаратом комунікативно-стратегічної компетентності; жанрами педагогічного дискурсу; структурою та типами комунікативних стратегій; структурою та видами комунікативних тактик); діяльнісно-стратегічний критерій (показники: позитивна мотиваційно-ціннісна спрямованість на оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю; вміння конструювати та реалізовувати основні жанри педагогічного дискурсу; розробляти комунікативні стратегії для реалізації основних жанрів педагогічного дискурсу; конструювати тактики реалізації жанрів педагогічного дискурсу); креативно-продуктивний критерій (показники: вміння аналізувати та моделювати комунікативну ситуацію; розробляти комунікативні стратегії й тактики відповідно до комунікативної ситуації; організувати та здійснювати комунікативно-мовленнєву взаємодію); рефлексивно-оцінний критерій (показники: вміння здійснювати рефлексію комунікативно-стратегічної компетентності; взаємо- та самооцінювання комунікативно-стратегічної компетентності). Визначено рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів: професійно-креативний, професійно-адаптований, професійно-репродуктивний, професійно-неадаптований.

Професійно-креативний рівень сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Студенти цього рівня усвідомлюють цілі, завдання, цінності комунікативно-стратегічної діяльності як особистісне та суспільно значуще надбання. Характеризуються позитивно спрямованою комплексною мотивацією оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю. Розкривають зміст основних комунікативних понять.

Обізнані з усіма жанрами педагогічного дискурсу, структурою комунікативної стратегії і тактики, типами комунікативних стратегій та різновидами комунікативних тактик. Володіють системою вмінь розробляти, конструювати і реалізовувати основні жанри педагогічного дискурсу, добирати комунікативні стратегії для реалізації жанрів педагогічного дискурсу, відтворювати та добирати комунікативні тактики, необхідні для реалізації комунікативних стратегій; аналізувати складові комунікативної ситуації, моделювати її відповідно до комунікативного завдання; розробляти комунікативні стратегії й тактики відповідно до комунікативного завдання і комунікативної ситуації. Співвідносять мету комунікації, комунікативну ситуацію і комунікативні засоби. Успішно взаємодіють з молодшими школярами в різних ситуаціях спілкування. Постійно здійснюють професійну рефлексію комунікативно-стратегічної компетентності, адекватно сприймають ставлення інших комунікантів до своїх комунікативно-мовленнєвих дій. У них наявні вміння взаємоконтролю та самоконтролю, характеризуються адекватною самооцінкою. Мають стійку потребу в професійному зростанні. Індивідуальний стиль спілкування позитивно-активний, відкритий, творчий. У різних комунікативних ситуаціях є носіями високої комунікативної культури, зразкової комунікативної поведінки.

Професійно-адаптований рівень сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Студенти цього рівня усвідомлюють цілі, завдання, особисту та суспільну значущість комунікативно-стратегічної діяльності, характеризуються позитивно спрямованими мотивами щодо оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю. Водночас недостатньо точно визначають ключові комунікативні поняття. Вони обізнані з основними жанрами педагогічного дискурсу, правильно, але неповно розкривають структуру комунікативної стратегії і тактики, обізнані з основними типами комунікативних стратегій та видами комунікативних тактик. Співвідносять комунікативне завдання з відповідними типами комунікативних стратегій і тактик, але припускаються помилок під час їх моделювання. Уміють розробляти структуру, конструювати та реалізувати основні жанри педагогічного дискурсу. Визначають типи та добирають комунікативні стратегії і тактики реалізації основних жанрів педагогічного дискурсу. Аналізують складники комунікативної ситуації, моделюють ситуацію відповідно до комунікативного завдання. Водночас відчувають труднощі під час аналізу власної комунікативно-стратегічної діяльності. У студентів цього рівня наявні вміння організовувати комунікативну взаємодію з молодшими школярами, але вони не завжди адекватно сприймають ставлення інших комунікантів до власних комунікативно-мовленнєвих дій, характеризують позитивні й негативні риси власної комунікативно-стратегічної діяльності та інших учасників комунікативної взаємодії. Індивідуальний стиль спілкування позитивно-активний, відкритий.

Професійно-репродуктивний рівень сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Студенти цього рівня загалом усвідомлюють цілі, завдання, значущість комунікативно-стратегічної діяльності, однак виявляють незначний інтерес до оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю. У процесі спілкування почуваються скуто, хоча загалом здатні налагодити комунікативну взаємодію відповідно до поставленого викладачем завдання. Частково правильно, але неточно визначають деякі комунікативні поняття і жанри педагогічного дискурсу. Майбутні вчителі не обізнані зі структурою комунікативних стратегій і тактик, хоча й визначають окремі їх типи. У студентів наявні певні вміння конструювати й реалізувати жанри педагогічного дискурсу. Вони недосконало конструюють і реалізують жанри педагогічного дискурсу, визначають комунікативні стратегії, необхідні для їх реалізації. Майбутні вчителі початкових класів цього рівня невдало добирають комунікативні тактики, необхідні для реалізації комунікативних стратегій. Аналізують і характеризують окремі складники комунікативної ситуації. Здійснюють частковий аналіз власної комунікативно-стратегічної діяльності. Не завжди адекватно сприймають ставлення інших комунікантів до власних комунікативно-мовленнєвих дій. Характеризують окремі позитивні та негативні риси власної комунікативно-стратегічної діяльності й інших учасників комунікативної взаємодії, здійснюють необ'єктивну взаємо- та самооцінку. Тип діяльності переважно репродуктивний. Індивідуальний стиль спілкування пасивний, відкритий.

Професійно-неадаптований рівень сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. У студентів цього рівня відсутній інтерес до формування комунікативно-стратегічної компетентності. Вони не усвідомлюють цілі і завдання комунікативно-стратегічної діяльності, відчують значні труднощі в характеристиці ключових комунікативних понять. Не обізнані зі структурою та типами комунікативних стратегій і тактик. Визначають і розробляють окремі жанри педагогічного дискурсу, але не вміють добирати та конструювати відповідні комунікативні стратегії й тактики, аналізувати і моделювати комунікативні ситуації. Вони не здатні самостійно визначити комунікативне завдання, не завжди вміють встановлювати та підтримувати контакт з молодшими школярами, здійснювати рефлексію комунікативно-стратегічної діяльності. Самооцінка та взаємооцінка необ'єктивні. Студенти пасивні щодо здобуття нових знань і вмінь. Індивідуальний стиль спілкування закритий, конфліктний.

До всіх показників за кожним критерієм дібрано діагностувальні завдання, що передбачали: формулювання понять, які визначають сутність комунікативно-стратегічної компетентності, педагогічного дискурсу, обізнаність студентів із жанрами педагогічного дискурсу, структурою та видами комунікативних стратегій і тактик

(«Дати визначення понять», «Скласти перелік жанрів педагогічного дискурсу», «Скласти перелік типів комунікативних стратегій учителя початкових класів», «Розробити схему «Загальна структура комунікативної стратегії (тактики)» тощо); конструювання основних жанрів педагогічного дискурсу («Скласти «Правила конструювання жанру «фронтальна бесіда» в початковій школі», «Відобразити в текстовому вигляді фронтальну бесіду з молодшими школярами з теми «Поважай своїх друзів» тощо); розроблення комунікативних стратегій і тактик, необхідних для реалізації жанрів педагогічного дискурсу («Змодельовати в текстовому вигляді зміст жанру педагогічного дискурсу «домашнє завдання» з використанням відповідних типів комунікативних стратегій», «Розробити структуру аргументованої комунікативної стратегії для реалізації жанру «судження», «Сконструювати тактику апелювання до життєвого досвіду співрозмовника для реалізації аргументованої комунікативної стратегії» тощо); аналіз змісту комунікативної ситуації, визначення її складників та відповідних типів комунікативних стратегій і тактик («Проаналізувати зміст та особливості кожного складника комунікативної ситуації «Несподівана зустріч», «Визначити комунікативне завдання, тип комунікативної стратегії відповідно до ситуації «Як навчити дітей любити книги» тощо); реалізація комунікативно-стратегічних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі взаємодії з молодшими школярами («Під час педагогічної практики познайомитися з молодшим школярем, вступити з ним у невимушений діалог»); рефлексія, взаємо- та самооцінювання комунікативно-стратегічної компетентності («Чи вмілий я співрозмовник?», «Взаєморецензування», заповнення «Карток самоаналізу комунікативної діяльності студента» тощо).

На основі аналізу результатів констатувального етапу експерименту визначено наявні рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Професійно-креативний рівень був відсутній в обох групах. Професійно-адаптований рівень визначено у 8,9% студентів експериментальної групи (надалі ЕГ) та 7,8% контрольної групи (надалі КГ). По 50% майбутніх учителів початкових класів в обох групах засвідчили професійно-репродуктивний рівень. На професійно-неадаптованому рівні перебувало 41,1% студентів ЕГ і 42,2% КГ.

На пропедевтичному етапі здійснено підготовчу роботу з викладачами, які були задіяні в подальшій експериментальній роботі. Проведено науково-методичний семінар «Проблема формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у практиці професійної освіти» (20 год.), що охоплював теми: «Зміст і структура комунікативно-стратегічної компетентності майбутнього вчителя початкових класів», «Комунікативні стратегії педагогічного мовлення, їх характеристика», «Комунікативна тактика як засіб реалізації комунікативної стратегії», «Взаємозв'язок комунікативної ситуації і комунікативної стратегії», «Методика формування комунікативно-стратегічної компетентності

майбутнього вчителя початкових класів», «Технології формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів на пряму підготовки «Початкова освіта», узгоджено тезаурус проблеми. У межах семінару проведено практикум із формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів (6 год.).

На формувальному етапі було реалізовано експериментальну методику та модель формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, яка обіймала комунікативно-пізнавальний, діяльнісно-організаційний, рефлексивно-результативний етапи.

Зasadничими положеннями експериментальної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності були такі: центр навчального процесу – особистість студента; студент є суб'єктом професійної підготовки і в навчанні займає активно-творчу позицію; у ході експериментальної роботи забезпечувала свобода самовираження і самореалізації особистості майбутнього вчителя початкових класів в освітньому розвивальному середовищі; актуалізація принципів активності, діалогічності, самостійності, ініціативи, творчості в професійній підготовці майбутніх учителів.

Метою **комунікативно-пізнавального етапу** виступив розвиток у майбутніх учителів початкових класів ціннісно-мотиваційної сфери щодо оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю, формування в них змістових компонентів комунікативно-стратегічної компетентності, обізнаності з жанрами педагогічного дискурсу, структурою та типами комунікативних стратегій і тактик.

Підґрунтям експериментального дослідження стали предмети лінгвістичного циклу («Українська мова (за професійним спрямуванням)», «Методика навчання української мови в початкових класах», «Культура і техніка мовлення», «Сучасна українська мова з практикумом») та нормативні педагогічні дисципліни («Дидактика», «Вступ до спеціальності», «Педагогічна майстерність», «Педагогічні технології в початковій школі»). Здійснено корегування змісту означених дисциплін з метою врахування вимог до комунікативної підготовки майбутніх учителів початкових класів, а також визначено комунікативні поняття навігаційного характеру та концептуальні поля взаємопов'язаних комунікативних понять для забезпечення трансдисциплінарних зв'язків між дисциплінами.

На цьому етапі задіяно такі форми роботи зі студентами: лекції (лекція з елементами диспуту, лекція-діалог, лекція-прес-конференція, проблемна лекція), практичні заняття, навчально-ознайомлювальна практика. Провідною виступила когнітивно-гіпертекстова технологія, що використовувалася з метою засвоєння студентами системи теоретичних знань у процесі активізації їхньої самостійної навчально-пізнавальної діяльності засобами спеціально розроблених дидактичних гіпертекстових матеріалів (тексти лекцій, плани практичних занять, завдання для самостійної роботи студентів, проблемні завдання, трансдисциплінарні навчальні

завдання, тестові завдання, тематика дослідницьких завдань для навчально-ознайомлювальної практики тощо).

Було використано технології розвитку критичного мислення і творчого потенціалу студентів, набуття ними досвіду дослідницької діяльності, формування на цій основі активної творчої комунікативної особистості майбутнього педагога. У ході лекційних і практичних занять застосовано: мікрвикладання теми «Мовленнєвий етикет у діловому спілкуванні», педагогічну гру «Що, де, коли?», складання студентами правил спілкування вчителя початкових класів з учнями, батьками учнів, колегами, аналіз комунікативної ситуації «Початок уроку в 4 класі», моделювання педагогічної ситуації «Зміни стиль спілкування з учнями», розв'язування педагогічних задач комунікативного спрямування; вправу «Німі сюжети», розроблення сигнальної опори «Структура професійно-педагогічної компетентності», схем-опор, таблиць, педагогічні диктанти; складання та розв'язування кросвордів; написання есе з теми «Функції слова вчителя на уроці в початковій школі»; моделювання монологічних і діалогічних жанрів педагогічного дискурсу. При розв'язуванні завдань міжпредметного і трансдисциплінарного характеру студентами здійснено аналіз дефініцій комунікативних понять за різними підручниками, довідниками, словниками та виділення найбільш суттєвих властивостей, кількісна обробка ознак поняття (контент-аналіз), пояснення зв'язків між поняттями, визначення назв понять за їх суттєвими ознаками, класифікація понять за концептуальними полями, укладання «Словника комунікативних термінів», інтерактивні методи («Мозковий штурм», «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Дерево рішень», «Гронування», «Системний оператор»), метод групового вирішення проблемних завдань, прийоми аналогії, порівняння, зіставлення, систематизації, узагальнення, встановлення причиново-наслідкових зв'язків. Для організації контролю та самоконтролю знань студентів розроблено тестові завдання з теми «Професійне спілкування у структурі діяльності педагога».

Педагогічною умовою, що реалізовувалася на цьому етапі, була дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Метою **діяльнісно-організаційного етапу** виступило формування у студентів позитивної мотивації комунікативно-стратегічної діяльності, комплексу комунікативно-стратегічних умінь, оволодіння майбутніми вчителями початкових класів суб'єкт-суб'єктною моделлю комунікативної взаємодії.

На другому етапі реалізовувалися трансдисциплінарні зв'язки між навчальними дисциплінами «Основи культури і техніки мовлення», «Педагогічна майстерність», «Педагогічні технології в початковій школі», «Методика навчання української мови в початковій школі», спецкурсом «Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів» у процесі навчальних занять, науково-дослідної, самостійної роботи студентів, виробничої педагогічної практики.

Провідною на цьому етапі виступила дискурсивна технологія, що передбачала організацію на занятті спільної навчально-педагогічної комунікації, використання активних методів (доповідь, дискусія, метод групового вирішення проблемних завдань, моделювання, конструювання); специфічні методи навчання професійної комунікації (спілкування в умовах зміни видів діяльності, партнерів, навчальних завдань, метод «золотої середини» (довірливої комунікації) тощо), кейс-метод (кейс-ситуація, кейс-проблема, кейс-опис). Майбутнім учителям початкових класів пропонувалося розв'язання комунікативних ситуацій («Розмова в кабінеті директора школи»); аналіз відеозаписів уроків, виховних заходів, записів у щоденниках педагогічної практики; зразки таблиць («Комунікативна стратегія скорочення дистанції між комунікантами», «Стратегія самопрезентації», «Стратегія спільного розв'язання навчальних проблем», «Стратегія емоційної підтримки студентів»); опорні схеми («Структура комунікативної стратегії самооцінювання», «Структура комунікативної стратегії взаємооцінювання»); рольова гра «Учнівські збори в 3 класі»; підготовка відеопрезентації «Культура мовлення вчителя початкових класів – дзеркало його внутрішньої культури» тощо.

Стрижнем експериментальної роботи на цьому етапі виступив спецкурс «Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів», що охоплював як теоретичні, так і практико-зорієнтовані методичні аспекти формування комунікативно-стратегічної компетентності студентів. Спецкурс передбачав: систематизувати знання майбутніх учителів із проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності, прищепити практичні вміння, розвивати якості комунікативної особистості студентів. Для забезпечення ефективності спецкурсу використано діалогову технологію, систему комунікативних прийомів (дистантне мислення, відступ від послідовності розповіді, випередження думок, комунікативна підтримка, застосування «невмілого мовлення», театралізація тощо); складання студентами діалогів із теми «Конфліктна ситуація в класі»; різноманітні вправи, завдання, ігри, ситуації комунікативного характеру (вправи «Знайомство», «Емоційний портрет»; завдання «Переживи почуття іншої людини»; ситуаційно-рольова гра «Емоційні ситуації» тощо). Для формування діагностувальних умінь студентів використано методики діагностики комунікативних якостей (методика КОС В. Синявського та Б. Федоришина, тест В. Ряховського тощо).

Формування комунікативних якостей майбутніх учителів початкових класів здійснювалось у процесі їхньої самостійної, науково-дослідної роботи та педагогічних практик, зокрема: розроблення завдань трьох рівнів (репродуктивного, частково-пошукового і творчого), робота в наукових гуртках, проблемних групах, у процесі підготовки курсових робіт із педагогіки і методики навчання української мови, виконання завдань комунікативного спрямування під час педагогічної практики (допомогти вчителю початкових класів у роботі з дітьми під час перерви,

взяти участь в індивідуальній бесіді з учнем, провести обговорення з молодшими школярами змісту прочитаної книжки, допомогти вихователеві групи продовженого дня в організації ігрової діяльності дітей тощо). Використовуючи методичні рекомендації, надані викладачами на настановчих нарадах із педпрактики, студенти оволодівали вміннями організації власної комунікативно-стратегічної діяльності.

На цьому етапі було реалізовано такі педагогічні умови: дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; наявність розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища в процесі фахової підготовки студентів; занурення майбутніх учителів початкових класів в активну науково-дослідну та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність.

Метою **рефлексивно-результативного етапу** виступило формування вмінь майбутніх учителів початкових класів здійснювати рефлексію, а також взаємо- та самооцінювання комунікативно-стратегічної компетентності.

Реалізації завдань цього етапу сприяли такі форми і методи: робота в малих групах, педагогічний консиліум, контроль (усний, письмовий), самоконтроль, взаємоконтроль, самооцінка та взаємооцінка, метод рефлексії, технологія педагогічного портфоліо. Для активізації рефлексивно-оцінної діяльності було використано прийоми: вираження вербальними та невербальними способами схвалення усних і письмових авторських текстів студентів, їх сприйняття без будь-яких коментарів та оцінок, визнання права студента на помилку, на оригінальність думок і суджень, сприйняття студента таким, яким він є, тощо. Найбільш активно робота із формування рефлексивно-оцінних умінь майбутніх учителів початкових класів здійснювалася під час педагогічної практики, проходження якої було умовно поділено на 3 етапи: ознайомлювально-аналітичний, навчально-рефлексивний і підсумково-оцінювальний. Перед початком практики студенти отримали індивідуальні навчально-дослідні завдання (здійснити дослідження рівня комунікативної культури вчителя початкових класів, оформити у вигляді наукового звіту; розробити проект «Стратегії кооперації в діяльності вчителя початкових класів», захистити його на звітній конференції з педагогічної практики; розробити дидактичні матеріали з метою формування в молодших школярів культури спілкування тощо).

На цьому етапі реалізовано педагогічні умови: наявність розвивального комунікативно-стратегічного освітнього середовища в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкових класів; занурення студентів в активну науково-дослідну та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність.

Результати порівняльного аналізу кількісних та якісних показників сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів на початку і наприкінці експериментальної роботи (див. табл.)

засвідчили, що в експериментальній групі рівень комунікативної підготовки студентів був значно вищим, ніж у контрольній.

Таблиця

Динаміка рівнів сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів (за результатами констатувального і прикінцевого зрізів у %)

Група	Зріз	Рівні сформованості КСК			
		Професійно-креативний	Професійно-адаптований	Професійно-репродуктивний	Професійно-неадаптований
ЕГ	Констатувальний	–	8,9	50	41,1
ЕГ	Прикінцевий	17,8	52,2	24,4	5,6
КГ	Констатувальний	–	7,8	50	42,2
КГ	Прикінцевий	1,1	11,1	48,9	38,9

За даними таблиці, на прикінцевому етапі в ЕГ виявлено позитивну динаміку рівнів сформованості комунікативно-стратегічної компетентності. Так, 17,8% студентів ЕГ досягли професійно-креативного рівня (на констатувальному етапі був відсутній). Професійно-адаптованим рівнем оволоділи 52,2% майбутніх учителів початкових класів ЕГ (було 8,9%). На професійно-репродуктивному рівні виявлено 24,4% студентів ЕГ (було 50%). На професійно-неадаптованому рівні залишилося 5,6% (було 41,1%).

У КГ також відбулися незначні позитивні зміни. Зокрема, професійно-креативний рівень зафіксовано в 1,1% студентів КГ (на констатувальному етапі був відсутній). Професійно-адаптованого рівня досягли 11,1% майбутніх учителів початкових класів КГ (було 7,8%). На професійно-репродуктивному рівні виявлено 50% студентів КГ (було 48,9%). На професійно-неадаптованому рівні залишилося 38,9% майбутніх учителів початкових класів КГ (було 42,2%).

Для порівняння результатів констатувального і прикінцевого етапів експериментального дослідження було здійснено статистичний аналіз за програмою StatSoft, Inc. (2011). STATISTICA (dataanalysissoftwaresystem), version 10. Порівняння за критерієм Пірсона контрольної та експериментальної груп

засвідчило, що в експериментальній групі відбулися суттєві зміни в результатах ($p < 0,00001$). У контрольній групі відмінності виявилися статистично не значущими ($p = 0,535925$). Отже, статистичні дані підтвердили ефективність експериментальної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження було спрямоване на формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Визначено теоретико-методологічні засади, реалізовано педагогічні умови, методику формування досліджуваної компетентності.

1. Визначено й обґрунтовано методологічні підходи до формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: комунікативно-діяльнісний, особистісно-прагматичний, компетентнісний, культурологічний. Встановлено, що комунікативно-діяльнісний підхід до формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів дозволив організувати навчальний процес у ВПНЗ із постійною комунікативною взаємодією викладачів і студентів як суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, а зміст навчальних предметів слугував інструментом для практичного оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю.

Схарактеризовано особистісно-прагматичний підхід, що забезпечив умови для самореалізації студента як суб'єкта навчального процесу, зацікавленого в цілеспрямованому пошуку, переробленні й актуалізації професійно значущих знань, з метою оволодіння комунікативними стратегіями і тактиками, набуття індивідуального досвіду ефективної комунікативно-стратегічної діяльності, розвитку здатності до самовдосконалення і самоосвіти.

Компетентнісний підхід спрямовує освітній процес на формування та розвиток ключових, загальнопредметних і предметних компетентностей особистості: визначення компетентностей майбутніх учителів початкових класів та їх змісту; відображення завдань формування фахових компетентностей у змісті освітніх галузей загалом та навчальних предметів зокрема; розроблення методики формування фахових компетентностей, рівнів та показників їх сформованості; системи контролю та оцінювання рівнів сформованості компетентності.

Культурологічний підхід передбачав становлення культурної особистості майбутнього фахівця як носія загальної та професійної культури, що забезпечує його повноцінне існування в довколишньому світі й у професійній діяльності.

2. Розкрито лінгвістичні засади дослідження комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Схарактеризовано поняття: комунікація, спілкування, міжособистісна комунікація, дискурс, педагогічний

(навчально-педагогічний) дискурс, жанри навчально-педагогічного дискурсу, текст, діалог, комунікативна ситуація, комунікативна взаємодія (інтеракція).

Уточнено поняття «комунікативна стратегія» та «комунікативна тактика». Комунікативна стратегія трактується як динамічний аспект педагогічного дискурсу, що складається із сукупності запланованих мовцем і реалізованих у процесі комунікативної взаємодії тактик, спрямованих на досягнення комунікативної мети. Комунікативну тактику визначено як одну чи кілька мовленнєвих дій, що спрямовані на реалізацію певного етапу комунікативної стратегії, зумовлюють її гнучкість і забезпечують оперативне реагування на комунікативну ситуацію. На основі аналізу наукової літератури визначено структуру комунікативної стратегії і комунікативної тактики.

3. Визначено сутність феномена «комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів» як інтегративну єдність особистісних і професійно значущих якостей педагога, набуту в процесі спеціально організованого навчання, яка включає систему цінностей, мотивів, емоцій, пізнавальних здібностей, науково-теоретичних знань, практичних умінь і навичок, поведінкових компонентів, спрямованих на адекватний добір і реалізацію відомих комунікативних стратегій і тактик та конструювання нових у запланованих чи непередбачених ситуаціях професійної комунікації з метою здійснення успішної педагогічної взаємодії в комунікативному середовищі початкової школи, підвищення ефективності професійної комунікації та досягнення результативності комунікативно-стратегічної діяльності вчителя, забезпечення його успішної професійної адаптації та самореалізації. Визначено такі складники комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у взаємозв'язку з їх функціями: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, операційно-дієвий, рефлексивно-емпатійний, фатичний, афективний.

Уточнено сутність понять «компетентність», «комунікативна компетентність», «комунікативно-стратегічна діяльність». «Компетентність» – це складна інтегрована особистісна характеристика, що зумовлює здатність реалізувати свої знання, вміння, навички, ціннісні орієнтації, життєвий досвід у професійній діяльності та соціальній сфері, відповідальність за результати діяльності, постійне самовдосконалення в умовах соціально-економічних трансформацій у суспільстві. «Комунікативна компетентність» розуміється як сукупність комунікативних якостей особистості, якими вона оволодіває з метою взаємодіяти з людьми в соціумі, іншими об'єктами довколишнього світу, виконувати соціальні ролі, орієнтуватися в потоках інформації, знаходити, аналізувати та передавати її. Комунікативно-стратегічну діяльність учителя початкової школи схарактеризовано як формалізований, зумовлений особливостями соціокультурного середовища початкової школи, складний продуктивний вид педагогічної діяльності вчителя, систему

комунікативних стратегій і тактик, які застосовуються в процесі комунікативної взаємодії з учнем як суб'єктом діяльності.

4. Виокремлено критерії сформованості комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів та їх показники: когнітивно-мовленнєвий (обізнаність із понятійно-термінологічним апаратом комунікативно-стратегічної компетентності; жанрами педагогічного дискурсу; структурою та типами комунікативних стратегій; структурою та видами комунікативних тактик); діяльнісно-стратегічний (позитивна мотиваційно-ціннісна спрямованість на оволодіння комунікативно-стратегічною компетентністю; вміння конструювати та реалізовувати основні жанри педагогічного дискурсу; розробляти комунікативні стратегії для реалізації основних жанрів педагогічного дискурсу; конструювати тактики реалізації жанрів педагогічного дискурсу); креативно-продуктивний (вміння аналізувати та моделювати комунікативну ситуацію; розробляти комунікативні стратегії й тактики відповідно до комунікативної ситуації; організовувати та здійснювати комунікативно-мовленнєву взаємодію); рефлексивно-оцінний (вміння здійснювати рефлексію комунікативно-стратегічної компетентності; взаємо- та самооцінювання комунікативно-стратегічної компетентності).

Виявлено і схарактеризовано рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності: професійно-креативний, професійно-адаптований, професійно-репродуктивний, професійно-неадаптований.

5. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів (дискурсивно-трансдисциплінарна організація формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів; наявність розвивального комунікативно-стратегічного середовища в процесі фахової підготовки студентів; занурення майбутніх учителів початкових класів в активну науково-дослідну та самостійну комунікативно-мовленнєву діяльність).

6. Встановлено, що «комунікативна особистість» характеризується сформованою комунікативною компетентністю і здатна реалізувати себе в умовах реальної комунікативної ситуації. Виявлено особливості комунікативної особистості майбутнього вчителя початкових класів (гнучка гармонійна високорозвинена комунікативна особистість, яка характеризується специфічними ціннісними настановами, високою загальною культурою, мовною і комунікативною компетенціями, їх майстерною реалізацією в процесі професійної комунікативної діяльності, сформованим індивідуальним стилем інтерактивної взаємодії, здатністю до рефлексії, а також до саморозвитку і самовдосконалення своїх комунікативних якостей).

7. Класифіковано комунікативні стратегії майбутніх учителів початкових класів за функціями педагогічного спілкування (інформаційно-комунікативною,

регулятивно-комунікативною, афективно-комунікативною) та жанрами педагогічного дискурсу.

8. Розроблено й апробовано модель із відповідними етапами (комунікативно-пізнавальний, діяльнісно-організаційний, рефлексивно-результативний) та експериментальну методику формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів, що ґрунтувалася на загальнодидактичних і лінгвометодичних принципах, взаємодії комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного, компетентнісного і культурологічного підходів до навчання мови, цілеспрямованому використанні традиційних та інноваційних методів, прийомів, технологій навчання.

9. Виявлено закономірності формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: зумовленість формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх педагогів суспільною потребою у високоосвічених, конкурентоздатних, мобільних фахівцях із високим рівнем комунікативної культури; залежність ефективності процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності від: стану організації комунікативного середовища ВПНЗ; рівня гуманізації професійної освіти у ВПНЗ; характеру діяльності, в яку включаються майбутні вчителі початкових класів; оптимізації цілей, змісту, принципів, методів, технологій, форм і засобів професійної підготовки студентів.

Виокремлено специфічні принципи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів: діалогізації навчання, креативності, проблемної ситуативності, професійно-особистісного саморозвитку, комунікативної спрямованості, рефлексивної активності, інтерактивності, дискурсивно-текстоцентричний принцип.

10. За результатами прикінцевого зрізу виявлено позитивну динаміку рівнів сформованості комунікативно-стратегічної компетентності у студентів ЕГ. Так, після експериментального навчання професійно-креативного рівня досягли на 16,7% більше студентів ЕГ, ніж КГ; професійно-адаптованого рівня – на 41,1% більше; водночас на професійно-репродуктивному та професійно-неадаптованому рівнях в ЕГ перебувало відповідно на 24,5% та 33,3% студентів менше, ніж у КГ. Суттєвість і не випадковість позитивних змін в експериментальній групі доведено методами математичної статистики (за критерієм Пірсона). Це дозволяє стверджувати, що завдання дослідження виконані, мета досягнута.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо у вивченні проблеми наступності у формуванні комунікативно-стратегічної компетентності учнів загальноосвітньої школи та студентів ВПНЗ; підготовки майбутніх учителів початкових класів до самовдосконалення комунікативно-стратегічної

компетентності; підготовки студентів до реалізації діяльнісної (стратегічної) лінії мовної підготовки молодших школярів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Оліяр М. П. Теорія і практика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів : [монографія] / М. П. Оліяр. – Івано-Франківськ : СІМІК, 2015. – 476 с.

Публікації у фахових видання України

2. Оліяр М. Закономірності та принципи процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. Оліяр // Гірська школа Українських Карпат. – 2015. – № 12–13. – С. 215–219.

3. Оліяр М. Комунікативно-діяльнісний підхід як основа формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. Оліяр // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 17 : Теорія і практика навчання та виховання / за наук. ред. акад. В. І. Бондаря. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 20. – С. 141–148.

4. Оліяр М. Культурологічний підхід у дослідженні комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. Оліяр // Наука і освіта. – 2012. – № 5/CVVI, серпень–вересень. – С. 56–60.

5. Оліяр М. Наукові підходи до проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / Марія Оліяр // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. – Вип. 43. – Ч. 2. – С. 134–142.

6. Оліяр М. Особистісно-прагматичний підхід у формуванні комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. Оліяр // Обрії : наук.-пед. журн. – Івано-Франківськ, 2012. – № 2 (35). – С. 36–39.

7. Оліяр М. П. Генеза та розвиток проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Тематичний випуск «Вища освіта України в контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К. : Генеза, 2013. – Дод. 1 до Вип. 31. – Т. IX (51). – С. 559–569.

8. Оліяр М. П. Діяльність викладачів ВНЗ з формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр //

Проблеми освіти : наук. зб. ; Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. – К., 2014. – Вип. 79. – С. 175–180.

9. Оліяр М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до використання інтерактивних комунікативних стратегій у гірських школах Українських Карпат / Марія Оліяр // Гірська школа Українських Карпат. – Івано-Франківськ, 2013. – № 8–9. – С. 109–113.

10. Оліяр М. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-стратегічної діяльності як складова їх особистісно-професійного розвитку / Марія Оліяр // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. XLIX. – С. 66–70.

11. Оліяр М. П. Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів як складова їх педагогічної культури / М. П. Оліяр // Теоретичні питання освіти і виховання : зб. наук. пр. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2012. – Вип. 46. – С. 35–40.

12. Оліяр М. П. Особливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-стратегічної діяльності у сільській школі / М. П. Оліяр // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Дод. 1 до Вип. 27. – Т. VIII (41). – С. 644–654.

13. Оліяр М. П. Підготовка майбутніх учителів до здійснення когнітивного підходу в методиці навчання української мови / М. П. Оліяр // Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 52. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2009. – С. 328–330.

14. Оліяр М. П. Система формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія : Педагогіка і психологія. – Ялта, 2013. – Вип. 39. – Ч. 3. – С. 262–269.

15. Оліяр М. П. Системно-синергетична модель формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – Черкаси, 2015. – № 1 (334). – С. 89–96.

16. Оліяр М. П. Системно-синергетичний підхід у формуванні комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наук. пр. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2012. – Вип. 1.37. – С. 313–318. – (Серія «Педагогічні науки»).

17. Оліяр М. П. Специфіка комунікативної особистості вчителя початкових класів / М. П. Оліяр // Гірська школа Українських Карпат. – 2014. – № 11. – С. 107–112.

18. Оліяр М. П. Теоретичні аспекти феномена «комунікативно-стратегічна компетентність» / М. П. Оліяр // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Спецвипуск «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти». – Одеса : ПНПУ ім. К. Д. Ушинського, 2014. – С. 220–233.

19. Оліяр М. Формування гуманних рис майбутніх учителів початкових класів у процесі засвоєння ними комунікативних стратегій / Марія Оліяр // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. XLV. – С. 53–60.

20. Оліяр М. П. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі викладання дисциплін лінгвістичного циклу / М. П. Оліяр // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2012. – № 14 (239). – С. 94–99.

21. Оліяр М. П. Формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів як пріоритетний напрям сучасної мовної освіти / М. П. Оліяр // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного ун-ту ім. Павла Тичини. – Умань, 2014. – Ч. 2. – С. 263–269.

22. Оліяр М. Розвиток толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі оволодіння ними комунікативними стратегіями / Марія Оліяр // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного ун-ту ім. Павла Тичини. – Умань, 2013. – Ч. 2. – С. 306–313.

Публікації в наукових періодичних виданнях інших держав

23. Оліяр М. П. Зміст та структура комунікативно-стратегічної компетентності вчителя початкових класів / М. П. Оліяр // *Science and Education a New Dimension / Pedagogi and Psychologi*, II (16). – Budapest, 2014. – Iss. 33. – P. 75–78.

24. Оліяр М. П. Методика формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // *Science and Education a New Dimension / Pedagogi and Psychologi*, III (27). – Budapest, 2015. – Iss. 51. – P. 40–43.

25. Оліяр М. П. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-стратегічної діяльності / М. П. Оліяр // *Science and Education a New Dimension / Pedagogi and Psychologi*, II (18). – Budapest, 2014. – Iss. 37. – P. 77–80.

26. Оліяр М. П. Реалізація дискурсивно-трансдисциплінарної методики формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // *The Caucasus*. – 2015. – Volume 09 Issue 03. – P. 34–38.

27. Olijar M. The implementation of competence approach in the process of linguistic education of future elementary school teacher / Maria Olijar // *Studia Scientifica Facultatis Paedagogicae*. – 2011. – № 5. – P. 151–159.

Опубліковані праці апробаційного характеру

28. Оліяр М. Комунікативні стратегії як засіб розвитку толерантності майбутніх учителів початкових класів / Марія Оліяр // Матеріали II міжнародної інтернет-конференції [Сучасні тенденції використання дидактичних ідей Яна Амоса Коменського], (Умань, 26 квітня 2013 р.). – Умань, 2013. – С. 96–98.

29. Оліяр М. П. Здійснення компетентнісного підходу в процесі підготовки майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-стратегічної діяльності / М. П. Оліяр // Збірник тез наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції [Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників психологічних та педагогічних наук], (Львів, 28 лютого – 1 березня 2014 р.). – Львів, 2014. – С. 102–104.

30. Оліяр М. П. Комунікативні стратегії вчителя як засіб гуманізації освітнього середовища початкової школи / М. П. Оліяр // Збірник наукових робіт учасників Міжнародної науково-практичної конференції [Педагогічні та психологічні науки: аналіз сучасності та прогноз майбутнього], (Одеса, 4–5 листопада 2013 р.). – Одеса, 2013. – С. 39–42.

31. Оліяр М. П. Комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів як педагогічна проблема / М. П. Оліяр // Збірник наукових доповідей Міжнародної науково-практичної конференції [Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти], (Лодзь, 29–30 жовтня 2014 р.). – Лодзь, 2014. – С. 65–66.

32. Оліяр М. П. Концептуальні засади процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [Десяті педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: розвиток системи освіти України в умовах євроінтеграційних процесів: здобутки і перспективи], (Хмельницький, 14 квітня 2015 р.). – Хмельницький, 2015. – С. 71–74.

33. Оліяр М. П. Науково-теоретичні засади проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Матеріали IV міжнародної інтернет-конференції [Інновації та традиції в сучасній науковій думці], (Київ, 17–19 серпня 2015 р.). – К., 2015. – С. 94–104.

34. Оліяр М. П. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до комунікативно-стратегічної діяльності / М. П. Оліяр // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця], (Харків, 15–16 травня 2013 р.). – Харків, 2013. – С. 294–298.

35. Оліяр М. П. Проблема формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у творчій спадщині М. Стельмаховича / М. П. Оліяр // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Мирослав Гнатович Стельмахович – видатний український педагог], (Івано-Франківськ, 5–6 червня 2014 р.). – Івано-Франківськ, 2014. – С. 140–143.

36. Оліяр М. П. Ретроспективний аналіз досліджень проблеми формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Збірник тез наукових робіт Міжнародної науково-практичної конференції [Роль і місце психології та педагогіки у формуванні сучасної особистості], (Харків, 14–15 лютого 2014 р.). – Харків, 2014. – С. 50–52.

37. Оліяр М. Формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. Оліяр // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції [Педагогічна теорія і практика в контексті інтеграційних процесів], (Тернопіль, 25–26 квітня 2014 р.). – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – С. 189–196.

38. Оліяр М. П. Формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів у навчальному процесі ВНЗ / М. П. Оліяр // Тези Всеукраїнської інтернет-конференції [Проблеми початкової школи: традиції та інновації], (Умань, 14–15 березня 2013 р.). – Умань, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ird.udpu.org.ua/wp-content/uploads/Оліяр-Марія.pdf>

39. Оліяр М. П. Шляхи оптимізації процесу формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції [Лінгвістика. Комунікація. Освіта], (Луганськ, 14–15 березня 2013 р.). – Луганськ, 2013. – С. 216–218.

Опубліковані праці, що додатково відображають наукові результати дисертації

40. Оліяр М. Кроскультурний аспект мовної освіти молодших школярів у гірських школах Українських Карпат / Марія Оліяр // Гірська школа Українських Карпат. – 2009. – № 46. – С. 123–125.

41. Оліяр М. Навчально-методичний супровід самостійної роботи з курсу «Вступ до спеціальності» : навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки 6.010102 «Початкова освіта» / М. Оліяр. – Івано-Франківськ : СІМІК, 2012. – 140 с.

42. Оліяр М. П. Лінгвокультурознавчий аспект професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів / М. П. Оліяр // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: моніторинг якості освіти. – 2007. – Додаток 3 (5 т.). – С. 351–356.

43. Оліяр М. П. Проблеми підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання української мови як державної в школах національних меншин / М. П. Оліяр // Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2008. – Випуск 12. – С. 43–44.

44. Оліяр М. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: словосполучення і просте речення: навчально-методичний посібник / О. П. Горецька, М. П. Оліяр. – Івано-Франківськ: СІМІК, 2014. – 116 с.

45. Оліяр М. П. Основи науково-педагогічних досліджень (модульно-рейтинговий підхід): навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів / М. П. Оліяр, Г. А. Русин, І. Б. Червінська. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – 214 с.

46. Oliyay M. Training of Elementary School Teachers to Usage of the Communicative Strategies in Multi Ethnic Environment in Mountain Region Schools / Mariya Oliyay // Journal of Vasil Stefanyk Precarpathian National University. – Ivano-Frankivsk, 2014. – Vol. 1. – No. 2,3. – P. 176–180.

АНОТАЦІЯ

Оліяр М. П. Теоретико-методичні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальностей 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова), 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2016.

У дисертаційному дослідженні визначено й обґрунтовано методологічні концепти та лінгвістичні засади формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Уточнено поняття «компетентність», «комунікативна компетентність», «комунікативно-стратегічна діяльність». «комунікативна стратегія», «комунікативна тактика».

Розкрито сутність і структуру феномена «комунікативно-стратегічна компетентність майбутніх учителів початкових класів». Класифіковано комунікативні стратегії майбутніх учителів початкових класів за функціями педагогічного спілкування та жанрами педагогічного дискурсу. Схарактеризовано поняття «комунікативна особистість», визначено типові характеристики комунікативної особистості майбутнього вчителя початкових класів. Виокремлено критерії та показники, схарактеризовано рівні сформованості комунікативно-стратегічної компетентності студентів. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови, спроектовано й апробовано модель та експериментальну методику, схарактеризовано закономірності і принципи формування комунікативно-стратегічної компетентності майбутніх учителів початкових класів. Розроблено навчально-методичний комплекс матеріалів із дисциплін лінгвістичного та педагогічного циклів.

Ключові слова: комунікативно-стратегічна компетентність, майбутній учитель початкових класів, теоретико-методологічні засади, комунікативна особистість, педагогічний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, педагогічні умови, експериментальна методика.

АННОТАЦІЯ

Олияр М. П. Теоретико-методические основы формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальностям 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык), 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, Министерство образования и науки Украины, Одесса, 2016.

В диссертационном исследовании определены методологические концепты и лингвистические основы формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов. Раскрыта сущность коммуникативно-деятельностного, личностно-прагматического, компетентностного, культурологического подходов. Уточнены понятия «компетентность», «коммуникативная компетентность», «коммуникативно-стратегическая деятельность», «коммуникативная стратегия», «коммуникативная тактика».

Раскрыты сущность и структура феномена «коммуникативно-стратегическая компетентность будущих учителей начальных классов». Коммуникативно-стратегическая компетентность охарактеризована как интегративное единство личностных и профессионально значимых качеств педагога, приобретенных в процессе специально организованного обучения, которое включает систему ценностей, мотивов, эмоций, познавательных способностей, научно-теоретических знаний, практических умений и навыков, поведенческих компонентов, направленных на адекватный выбор и реализацию известных коммуникативных стратегий и тактик и конструирование новых в запланированных или непредвиденных ситуациях профессиональной коммуникации с целью осуществления успешного педагогического взаимодействия в коммуникативной среде начальной школы, повышения эффективности профессиональной коммуникации и достижения результативности коммуникативно-стратегической деятельности учителя, обеспечения его успешной профессиональной адаптации и самореализации. Структура коммуникативно-стратегической компетентности включает следующие составляющие: ценностно-мотивационная, когнитивная, операционно-деятельностная, рефлексивно-эмпатийная, фатическая, аффективная.

Классифицированы коммуникативные стратегии будущих учителей начальных классов в соответствии с функциями педагогического общения и жанрами педагогического дискурса. Охарактеризовано понятие «коммуникативная личность», определены типичные особенности коммуникативной личности будущего учителя начальных классов.

Выделены четыре критерия сформированности коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов: когнитивно-речевой, деятельностно-стратегический, креативно-продуктивный, рефлексивно-оценочный. По результатам выполнения студентами-выпускниками диагностических заданий определены и охарактеризованы четыре уровня сформированности коммуникативно-стратегической компетентности: профессионально-креативный, профессионально-адаптированный, профессионально-репродуктивный и профессионально-неадаптированный.

Определены педагогические условия формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов (дискурсивно-трансдисциплинарная организация формирования коммуникативно-стратегической компетентности; наличие развивающей коммуникативно-стратегической среды в процессе профессиональной подготовки студентов; погружение будущих учителей начальных классов в активную научно-исследовательскую и самостоятельную коммуникативно-речевую деятельность).

Определены закономерности, выделены специфические принципы формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов (принцип диалогизации обучения, креативности, проблемной ситуативности, профессионально-личностного саморазвития, коммуникативной направленности, рефлексивной активности; интерактивности, дискурсивно-текстоцентричный принцип).

С целью реализации педагогических условий разработана модель формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов, которая включала: цель (обеспечение сформированности коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов), методологические подходы, педагогические условия, закономерности, принципы, этапы формирующего эксперимента, формы и виды работы на каждом этапе, критерии и уровни сформированности коммуникативно-стратегической компетентности.

Разработаны и апробированы: диагностическая и экспериментальная методики формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов; учебно-методический комплекс материалов по дисциплинам лингвистического и педагогического циклов. Осуществлена поэтапная реализация формирующего эксперимента в соответствии с комплексом педагогических условий.

Анализ результатов экспериментальной работы засвидетельствовал, что в экспериментальной группе положительная динамика была более интенсивной по сравнению с контрольной по всем критериям и показателям. Таким образом, подтверждена эффективность разработанной модели и экспериментальной методики формирования коммуникативно-стратегической компетентности будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: коммуникативно-стратегическая компетентность, будущий учитель начальных классов, теоретико-методологические основы, коммуникативная личность, педагогический дискурс, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика, педагогические условия, экспериментальная методика.

ANNOTATION

Oliyar M. P. Theoretical and methodological bases of formation of communicative-strategic competence of elementary school teachers-to-be. – Manuscript.

The dissertation for the academic degree of doctor in pedagogy, specialty index 13.00.02 - theory and methodology of education (Ukrainian language); 13.00.04 – theory and methodology of professional education. State educational institution South-Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynskiy, Ministry of Science and Education of Ukraine, Odesa, 2016.

In the current research thesis the author has defined and substantiated the methodological concepts and linguistic bases of formation of communicative-strategic competence of elementary school teachers-to-be. She has clarified the concepts of competence, communicative-strategic activity, communicative competence, communicative strategy and communicative tactics. The writer of the thesis has revealed the nature and structure of the phenomenon of "communicative-strategic competence of elementary school teachers-to-be". She has classified the communicative strategies of elementary school teachers-to-be by the functions of pedagogical communication and genres of pedagogical discourse. The author has characterized the concept of "communicative personality" and defined the typical features of communicative personality of elementary school teacher-to-be. She has defined the specific criteria and indices, as well as described the levels of formation of communicative-strategic competence of students. The author of the thesis has defined and substantiated the pedagogical conditions, designed and tested a model and experimental methods, as well as described the regularities and principles of formation of communicative-strategic competence of elementary school teachers-to-be. The author has developed the teaching and methodological complex of educational materials related to linguistic and pedagogical subjects.

Key words: communicative-strategic competence, elementary school teacher-to-be, theoretical and methodological bases, communicative personality, pedagogical discourse, communicative strategy, communicative tactics, pedagogical conditions, experimental methods.

Підписано до друку 10.03.2016.
Обсяг 1,9 друк. арк. Формат 60x88/16 Зам. № 1209/16
Наклад 120 прим.

Надруковано у ФОП Бондаренко М.О.
м. Одеса, вул. В.Арнаутська, 60
т. +38 0482 35 79 76
info@aprel.od.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців ДК № 4684 від 13.02.2014 р.

